

Erfgoed van Rhoon

Thedie Binder
2016
(bijgewerkt in 2018)

Het eiland IJsselmonde is ontstaan in het deltagebied van Maas en Waal en is genoemd naar het gelijknamige dorp tegenover monding van de Hollands IJssel IJsselmonde.

Het eiland heeft een complexe ontstaansgeschiedenis:

Na de laatste ijstijd was het een gebied met toendra's waar incidenteel jagers rondliepen op de schaars begroeide rivierdalvlakte.

Door de zeespiegel- en temperatuurstijging ontstonden er in de loop der eeuwen, mede door de werking van eb en vloed, geulen en kreken. Door zandafzettingen en verstuivingen leek het een soort waddengebied met kwelders, schorren en slikken die later begroeiden met biez en riet.

Het verloop van de kreken veranderde regelmatig onder invloed van het water en de stormvloeden.

Door zandverstuivingen ontstonden niet alleen hogere delen, maar ook lagere, ingesloten delen, zogenaamde lagunes, waar gedurende honderden of duizenden jaren veenvorming plaats vond. Latere klei- en zandafzettingen bedekten dit veenpakket weer. De veenlagen in de ondergrond zijn soms meer dan 10 meter dik. De vele zware stormvloeden hebben, vooral in de middeleeuwen, hier en daar de dikke veenpakketten (ook in de ondergrond) weer weggespoeld. Later vonden er dan weer zand- of kleiafzettingen plaats.

De oudste resten van bewoning op IJsselmonde dateren uit de **Midden-steentijd** (8000-5300 v Chr.) en zijn gevonden op rivierduinen of donken.

De oudste vondsten in Albrandswaard dateren uit de **Late Steentijd** (5300-2000 v Chr.). De resten hiervan bevinden zich op ongeveer vier meter diepte.

Uit de **Bronstijd** (2000-800 v Chr.), toen de bewoners ook bronzen gereedschap gingen maken zijn een paar woonplekken gevonden in Barendrecht. In Barendrecht en Poortugaal zijn ook (resten van) woonplaatsen ontdekt uit de IJzertijd (800 v Chr. – begin jaartelling)

In Portland zijn in 2003/2004 vijf boerderijen opgegraven uit de periode **1150-1225**. De polders en poldertjes van de diverse dorpen groeiden op het westelijk deel van het eiland IJsselmonde aaneen tot één grote polder, de **Riederwaard**, genoemd naar Riederkercke.

Riederwaard

Riederwaard, Maes en Strienemonde met links boven een stukje van de Rhoonse polders (Rijsdijk)

Door bodemdaling (ontwatering) en zeespiegelstijging (temperatuurstijging) moesten de dijken steeds worden versterkt/verhoogd. Maar in de rumoerige middeleeuwen worden de dijken niet altijd goed onderhouden. Meerdere stormvloed en veroorzaakten grote overstromingen. Met de stormvloed van **1373** is het riviertje **De Koedood** ontstaan, een open verbinding tussen de Nieuwe- en Oude Maas die het toenmalige eiland IJsselmonde in tweeën splitste. Twee jaar later werd een nieuwe stormvloed de ondergang van de grote polder De Riederwaard. Tijdens de **St. Elisabethsvloed (1421)** ging nog eens 45.000 Ha. land verloren en verdronken er 10.000 mensen. De grote polder Riederwaard is op oude kaarten nog terug te vinden. Maar ook in onze huidige polders kan men, met behulp van die oude kaarten, nog restanten van die oude dijken terugvinden zoals in de Essendijk en Rhoonsedijk (Rhoon Noord).

Rotterdam is ontstaan in de **10^e eeuw** op de rechter Maasoever. De eerste vaste bewoners daar werden boeren, Rotterdamse boeren. Rotterdam-Zuid (linker Maasoever) noemt men ook wel de arme kant of de boeren kant. Het vroegere dorp Charlois (**1460**) is ontstaan na de St. Elisabethsvloed en werd in 1895 geannexeerd door Rotterdam.

Pernis en Hoogvliet (**13^e eeuw**) werden in 1934 geannexeerd en het dorp IJsselmonde (**1064**) in 1941.

Rhoon (1199) heeft in grote lijnen dezelfde ontstaansgeschiedenis als alle andere polderdorpen op het eiland:

Toen het eiland IJsselmonde nog niet bestond was het hier een open gebied naar de zee met voedselrijke afzettingen (platen) van jonge zeeklei.

Biggo van Duyveland begon in 1199 met de eerste inpolderingen: polder Oud Rhoon, bedijkt door de Oud-Rhoonsedijk, Werkersdijk en Dorpsdijk.

In de later ingedijkte polders startte men met het gemend bedrijf (akkerbouw en veeteelt). Grootschalige graanteelt werd economisch steeds interessanter.

Langs De Koedood vestigden zich na de St. Elisabethsvloed op zandheuvels of terpen in de loop der eeuwen een drietal boerderijen (zie afb. 3):

1. Reesteijn (1450), aanvankelijk in gebruik als jachthuis
2. Heuvelsteijn 17^e eeuw (afgebrand en herbouwd in 1906)
3. De Noordburg (18^e eeuw).

De **inpolderingen** in Rhoon vonden plaats tussen **1100 en 1820**. De opdrachtgevers van de bedijkingen waren de rijke edelen en beleggers. De investeringen waren voornamelijk interessant vanwege de hoge graanprijzen. Rhoon is ontstaan door de aaneenschakeling van een 12-tal polders en poldertjes. In de oude polders zijn de kavels meestal kleiner dan in de polders gemaakt na 1580 toen de Koedood is afgedamd en de polder Het Buijtenland van Rhoon is ontstaan.

De eerste **polder** (= een door dijken omsloten stuk land waarbinnen de waterstanden door de mens worden gecontroleerd) was een zogenaamde **opwaspolder** die werd gevormd door een ringdijk in de vorm van het hoger liggende slik. Rondom het slik was alles nog open zeewater met eb en vloed. Na de eerste bedijking vond er aan de buitenkant van de dijk of tijdelijke kade in de loop der jaren weer aanslibbing plaats die vaak ook weer werd ingepolderd. Dit noemt men dan een **aanwaspolder**.

De ontwatering van de polders vond aanvankelijk plaats via bestaande **kreken** en gegraven sloten naar het open water. Het water werd na de aanleg van kades of dijken tijdens laag water geloosd via een sluisje. Bij de grotere polders werden er na bedijking windmolens gebouwd om het water uit de polders weg te pompen via sloten of oude kreken, vaak via een spui, naar het open water. Bij afgaand water gingen dan de sluisdeuren (van de haven) open en kon men het water lozen (spuien). Ook op Het Veer van Rhoon was er een spui dat via de Rhoonse Haven loosde naar de Oude Maas.

Restanten van twee watermolens vinden wij nog terug in de Molenpolder en Zegenpolder. Het waren grondzeilers. De Pendrechtse molen (1731) is in 2000 verplaatst naar Rotterdam-Zuid ten Noorden van de A 15. De Rhoonse molen stond aan de Nieuwe weg aan de andere kant van de Koedood. Deze molen is later vervangen door een stoomgemaal met woonhuis dat in 1910 is afgebroken. Ook bij 't Sluisje heeft vroeger een molen gestaan.

afb. 1 - Detail van krt. **1496-1529** De Maes en De Koedood (Gaetkens) met links de Rijdsijk (Binnenlandse Zeedijk) van na de St. Elizabethsvloed (1421). Onder Heinenoord met haar molens. De linkse molen staat er nog.

*De plaats van de rechtse molen is op de satellietkaart nog als lichte vlek terug te vinden.
Ter plaatse van de grote plas bovenaan ligt nu het Zuiderpark en Ahoy*

In het polderlandschap is aan de vorm (doorsnede) van de dijk vaak te zien vanaf welke kant er is ingepolderd. De droge landzijde van de dijk is steiler dan de kant van het open water omdat een flauwer talud beter bestand is tegen de golfslag en de druk van het water.

De grond die men nodig had voor de aanleg van de dijken moest van goede (zware) kwaliteit zijn, zeker de afdeklaag. En die grond lag er niet altijd voor het opscheppen. De benodigde klei voor de dijken werd voor een belangrijk deel weggehaald van de oude dijken die door nieuwe bedijkingen geen waterkerende functie meer hadden.

afb. 2. 1620 De Maese met Rijke plaat en de aanwas "De Heer van Rhoon" ten zuiden van de Essendijk (later Zegen- en Molenpolder). Links boven het haventje van Rhoon en de Essendijk nog als zeewerende dijk. De brede kreek tussen de Rijke Plaat en de aanslibbing De Heer van Rhoon is nu nog als kronkelende boezem herkenbaar in de Zegenpolder.

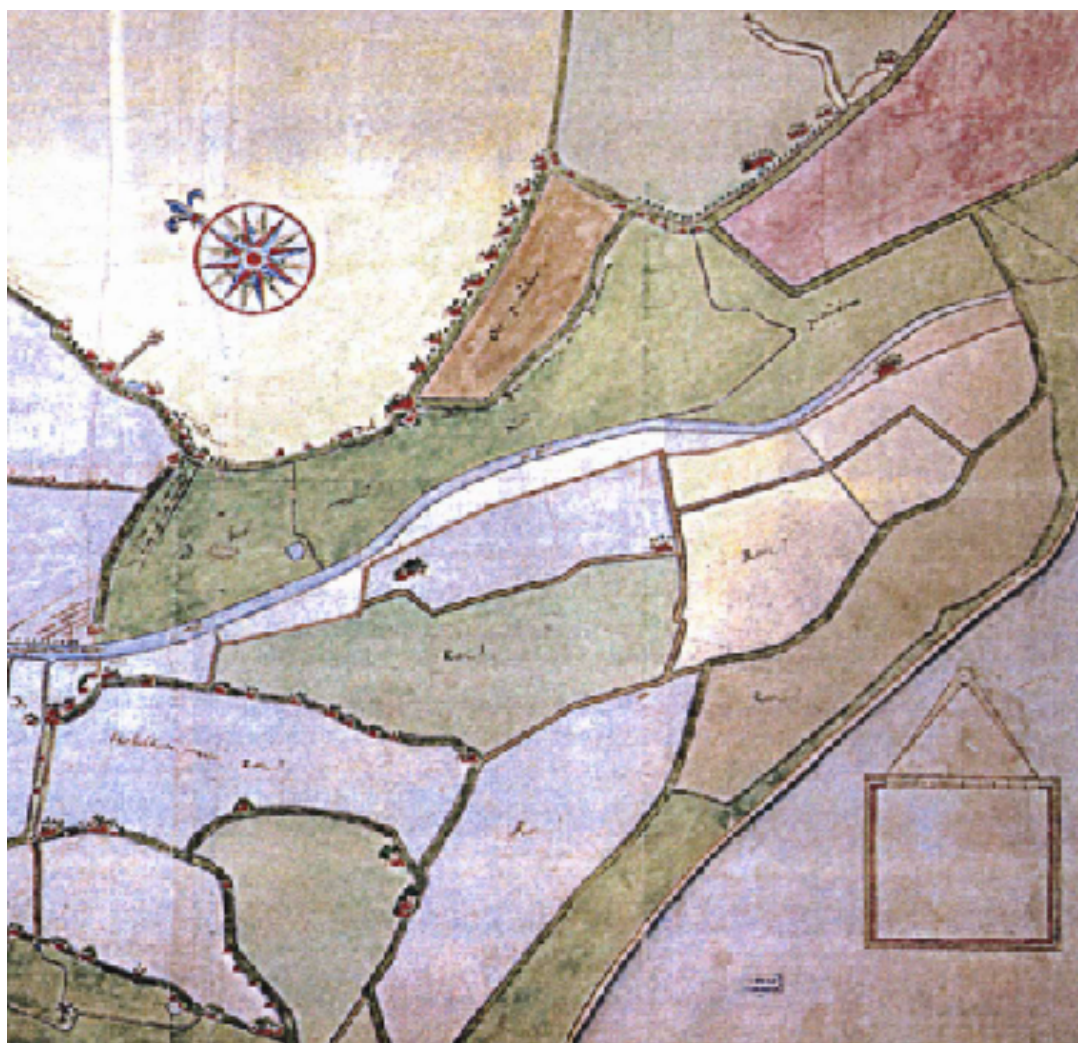
Vandaar dat bijvoorbeeld de Dorpsdijk, de Molendijk en Kleidijk (voorheen Laagendijk) bijna niet meer als echte dijk te herkennen zijn. Waar vanwege bebouwing niet afgegraven kon worden, zoals bv. bij Het Wapen van Rhoon, is de oude dijkhoogte nog zichtbaar.

Wanneer men grond of klei genoeg had stopte men met het afgraven van die dijken. Op de Kruisdijk tussen Rhoon en Poortugaal is dat bijvoorbeeld nog goed te zien. Rijdend op de dijk ga je ineens een holletje op of af.

Maar ook wanneer je de Dorpsdijk in zuidelijke richting naar het Veer volgt, ga je de “Veerstoep” op. En vanaf de Rijdsdijk, vanuit het dorp richting Tijsjesdijk ga je ook omhoog naar het dijkniveau van de nu tertiaire Tijsjesdijk.

Vroeger waren deze dijken dus ook echte waterkerende dijken. De Rijdsdijk heette toen nog Binnenlandsezeedijk.

Soms verzakten dijken of bleken achteraf niet hoog genoeg te zijn om bijvoorbeeld het springtij te kunnen weerstaan. Waar nodig werden dan voorzieningen getroffen zoals de hardstenen waterkeringen bovenaan de Veerstoep langs de Dorpsdijk waartussen vloedplanken geplaatst konden worden. Oudere polders liggen vaak lager dan de nieuwe vanwege de inklink van de grond.

*afb. 3. 1660-1670 Afgedamde Koedood met aangrenzende polders
Links De Tol aan de Rijdsdijk en naar rechts de hoeven Noordburg, Heuvelsteijn en Reesteijn*

afb. 4. 1773 De afgedamde Koedood met de polders van de HHH Rhoon en Pendrecht. In het verlengde van de Lageweg is (tot 1880) een oeververbinding over de Koedood aangegeven. "De Laage Brug". De onderste twee polders zijn de Zegenpolder en de Portlandpolder. De Essendijk heette toen nog Oude Esschendijk of Binnenlandse Veerdijk.

Ook in de middeleeuwen wist men al dat de kortste afstand tussen twee punten een rechte lijn is. Vreemde bochten in de dijk vragen dus om een verklaring. Wanneer je terug gaat in de geschiedenis en oude kaarten vergelijkt met de huidige kadasterkaarten of google Earth en daarbij goed let op de verkavelingen (slotenpatroon) vind je soms de vermoedelijke oorzaak.

Zo is de eerste S-bocht in de Essendijk vanuit het dorp Rhoon bijvoorbeeld ontstaan door gebruik te maken van een oud stuk dijk van een vroegere opwaspolder (afb. 5). Dat opwaspoldertje is nog steeds zichtbaar in de verkaveling van de aangrenzende Zegenpolder door haar min- of meer ovale vorm. Dit oude stuk dijk van voor de St. Elizabethsvloed is dus hergebruikt bij de aanleg van de Essendijk ten behoeve van de inpoldering van de polder Buijtenland van Rhoon (1580).

Afb. 5. Opwaspoldertjes en eeuwkant aan de Schenkeldijk

Rond de boerderij De Buytenhof is nog een ovaalvormig opwaspoldertje (afb. 5), vermoedelijk 16^e eeuw, goed leesbaar in de verkaveling van het landschap. In de Molenpolder is in de binnenbocht van de Essendijk, daar waar de Oudeweg aansluit op de Essendijk, een oude aanwaspolder zichtbaar in het slotenpatroon in de vorm van een elleboog of boemerang. Rond deze aanwas, gemaakt tussen 1580 en 1660, lag vroeger een dijkje dat aansloot op de Essendijk en het zogenaamde Driepolderpunt bij de Schenkeldijk en Molenpoldersezeedijk.

De aanwasolders achter boerderij De Vossenburg (1912, herbouwd na brand in 1933)

De aanleg dijken ging met de schop, kruiwagen en paard en wagen. De benodigde stapelzoden werden volgens oude beschrijvingen ook van elders weggehaald zoals uit Gravenambacht (Pernis-Heijplaat).

Voor de aanleg van de Essendijk heeft men ca. 50 m³ grond/klei per meter nodig. Dit betekent 50.000 m³ per km¹. De Essendijk is 3 km. lang. Men moest dus pakweg 150.000 m³ grond vergraven, aanvoeren en/of verwerken. Alles in handkracht en met paard en wagen.

Wanneer wij uitgaan van een productie van 1 m³ per man per uur en dat een arbeider pakweg 2.500 – 3.000 uur per jaar werkte was dit wel een project van vele tientallen manjaren!

Als herinnering aan de inzet van de vele grondwerkers vindt men op enkele plaatsen aan de dijkvoet nog opvallend veel stukken van gebroken oud-Hollandse stenen pijpen. Dat waren wellicht de schaftplaatsen van de grondwerkers.

Maar ook de vreemde bocht in de Rijsdijk na de Hooge Stee wijst op een oude dijkdoorbraak op de plaats waar de Achterdijk aansloot op de Rijsdijk. Deze doorbraak heeft vermoedelijk tussen 1475 en 1580 plaats gevonden. In de middeleeuwen waren er als gevolg van zware stormvloeden wel 5 of meer overstromingen per eeuw.

Door de Zegenpolder loopt een **boezem**, een restant van een oude **kreek** die vroeger in open verbinding stond met de Oude Maas (afb. 2). Later werd het polderwater via deze boezem afgevoerd richting spui, Rhoonse haven en Oude Maas.

Met behulp van bodemkaarten kan men aan de hand van de hoogteligging en de soort ondergrond (klei/zand/veen) oude kreekkruggen terug te vinden in de vorm van **kreekkruggen**. Kreekkruggen zijn ontstaan door het verschil van inklink van de verschillende afgezette materialen na inpoldering. Zand is zwaarder dan slib en wordt dus eerder in de bedding van de kreek afgezet dan het overige slib. Omdat het land (na inpoldering) inklinkt en zand minder inklinkt dan veen en/of klei, tekenen oude kreekkruggen zich af als hoger liggende ruggen in de vlakke polders.

In de polders uit de Gouden Eeuw zijn nog een aantal **eeuwkanten** zichtbaar zoals langs de Schenkeldijk (afb. 5) en de Koedood. De oorsprong van die eeuwkanten is niet precies te achterhalen, maar men gaat er vanuit dat dit de laagste en dus natste delen van de nieuw ontgonnen polder waren. Omdat het zo nat was liet men er wilgen op groeien voor geriefhout of werd het later gebruikt als weiland.

De **bomen** op de dijken waren voornamelijk **iepen en essen**. De buitendijken, primaire waterkeringen, werden niet beplant. Vooral de iep was een karakteristieke en zeer sierlijke boom met fraaie afhangende takken. Het iepenhout was bijna alleen maar geschikt voor de wagenbouw (boeren wagens) omdat, wanneer dit hout niet in beweging blijft, er houtworm in komt. In de eerste helft van de 20^e eeuw deed de iepenziekte haar intrede en moesten alle iepen helaas worden gekapt. Men probeert nog steeds resistente populaties te kweken om de iep weer in het Hollandse landschap terug te kunnen brengen. Essenhout is fraai, buigzaam en sterk en werd gebruikt voor vele doeleinden. Van de knotessen kapte men hout voor de gereedschapsstelen. Populieren- en wilgenhout werd o.a. gebruikt in de klompenmakerij. In Rhoon waren er kort na de WO II nog twee.

Langs de Portlandstee in de Portlandpolder loopt de **Napoleonroute** (Routes Impériales 3e klasse), een handelsroute van Antwerpen naar Rotterdam die ook werd gebruikt voor soldatenmissies via het pontje naar Goidschalksoord (Hoeksche Waard). De route is gemarkeerd met een aantal genummerde paaltjes.

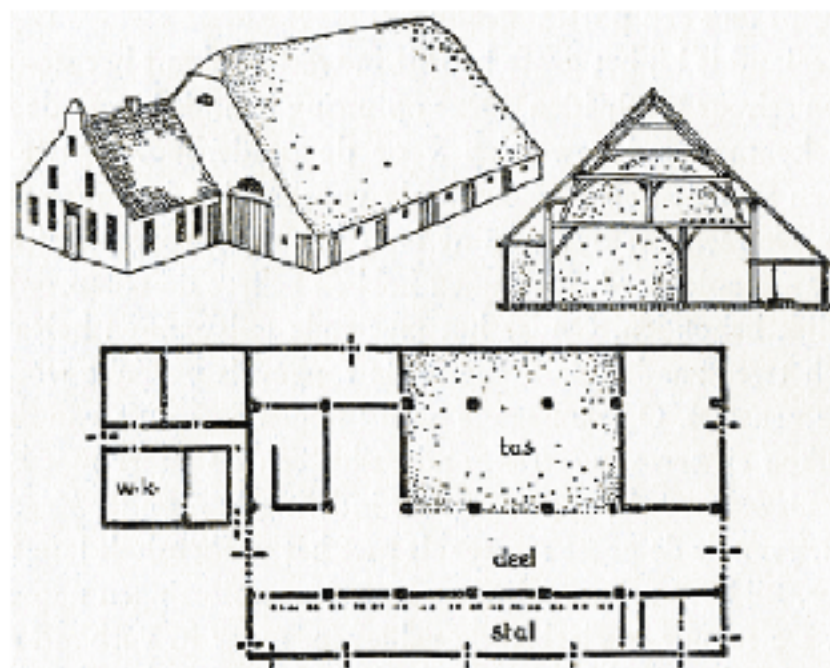

De Rhoonse grienden, Carnisse grienden en Klein Profijt

De buitendijkse slikken (afb. 2) zijn na de inpolderingen als grienden in cultuur gebracht. Het is een zoetwatergetijdengebied langs de Oude Maas met diepe, door het water uitgesleten, maar ook gegraven krekken. De **wilgen** worden om de vier jaar geknot. Wilgenhout werd o.a. gebruikt voor bonenstaken, manden, korven, betuiningen en zinkstukken. Vroeger was er ook een riet- en biezencultuur, al was het maar voor eigen gebruik.

Het water gaat 6 uur op en 6 uur af met een hoogteverschil van ca. 1,50 m. De grienden staan dus 2 keer per etmaal onder water met licht brak water. Hierdoor hebben zich in de grienden bijzondere plantenvegetaties gevestigd zoals de spindotter.

Verborgen in de Rhoonse grienden ligt Klein Profijt, een buitendijkse **eendenkooi** met een oppervlakte van ca. 70 Ha. In **1683** wordt de eendenkooi al genoemd is stukken als eigendom van de Heer van Rhon en Pendrecht. De kooi wordt nu beheerd door het ZH Landschap en onderhouden met veel vrijwilligers. Rondom de eendenkooi geldt een afpalingsrecht: het verbod om binnen een straal van 753 meter activiteiten te ontplooiën die de eenden kunnen verstoren. Langs de Veerweg (Napoleonroute) staat een bordje waarop dit stiltegebied staat aangegeven. Sinds de laatste kooiker Arie Keizer in 2012 met pensioen ging worden er geen eenden meer gevangen.

76 Boerderijen

Rhoon kende 76 Boerderijen waarvan er ondertussen 39 (50% !) zijn verdwenen.

En er volgen er helaas meer.

Arie Beukelman Gzn. weet hierover in zijn boek “Rhoonse boerderijen en hun bewoners” (ISBN:978-94-91354-32-8) alles te vertellen.

Ik noem er een paar:

Reesteijn 1470 (?) , vroeger een jachthuis en later een boerderij, is gebouwd op een zandheuvel langs de rivier De Koedood, ingedamd in 1580.

Noordburg, 18^e eeuw langs Koedood, ook gebouwd op een zandduin of terp.

Deze boerderij staat als enige boerderij in Rhoon met de achterkant naar de weg en met de voorkant naar De Koedood. Dat komt omdat dit riviertje vroeger de belangrijkste verkeersader en dus de voorkant was. Nu ligt daar de A 15 als belangrijkste verkeersader, 8-10 rijstroken breed.

Heuvelsteijn – 17^e eeuw op een terp/zandduin, herbouwd in 1906

Johannahoeve 1800, staat in dezelfde opwaspolder als De Buytenhof

Doelwijk – 17^e eeuw, een dijkboerderij, gesloopt in 2009 (foto)

Portlandstee 1775 (Napoleonroute) met een door een Franse soldaat beschilderde dubbele voordeur waar op de bovenste deur de afbeelding staat van Jaapje van Ghent die uitkijkt over het land (of naar de Franse soldaten)

Edenhoeve 1600 – herbouwd na brand in 1868

Teunishoeve 18^e eeuw, een dijkboerderij

Buytenhof, 1600 – herbouwd in 1905 na brand, staat in een voormalig opwaspoldertje.

De Hoge Stee, 16^e eeuw - herbouwd na brand, gebouwd op de dijk.

Portlandstee in de Portlandpolder

De boerderijen werden niet alleen langs de dijk in de polder gebouwd, maar ook op de dijk en zelden in de dijk. Pas vele decennia later of zelfs eeuwen na de inpoldering werden er boerderijen gebouwd in de nieuwe polders. Het bouwland in de polders kwam niet alleen in handen van de grote beleggers, maar werd ook aangekocht door zittende boeren. Vandaar dat de eigendommen van sommige Rhoonse boeren schijnbaar onlogisch verspreid liggen in de diverse polders.

De hoeve Noordburg is een langgeveltype, maar de meeste boerderijen in Rhoon werden gebouwd naar Zeeuws model:

- het woonhuis meestal voor de schuur en de koeienstal onder de lange lage kap. De hoge deuren waren voor de hooiwagens en bevonden zich, afhankelijk van het type en ligging/bereikbaarheid, aan de voorkant, naast het woonhuis of aan de zij- of achterkant, al of niet op dijkniveau. De paardenstallen zijn direct achter de woning/keuken vanwege de verzorging en de warmte. Het dorsen van het graan gebeurde op de dorsvloer waarna het stro de hoge zolder werd opgestoken.

Hoeve Noordburg met de voorgevel naar de Koedood gericht

Sommige oudere boerderijen, zoals de Werckershoeve en Reesteijn (gemengd bedrijf) hadden een koele melk- en kaaskelder waarboven dan een fraaie opkamer ontstond. Nabij de koeienstal was een schrobplaats langs de sloot voor de melkbussen. Direct rond de boerderij was altijd wel een varkensstal en een weilte voor het jonge vee. Grote boerderijen zoals De Werckershoeve waarvan de diverse percelen grond in de directe nabijheid van de boerderij lagen hadden een bel in de gevel om de boer te kunnen roepen.

Akkers en weilanden kregen soms fraaie namen zoals:

- Korte vijfmeet	- Paddenwei	- Molenweitje
- Zevenmeet	- Kloosterwei - 't Halsje	
- Vijf mergen	- Berenkade	- De Officier
- Vijfhond	- De snip	- De Trui
- Lange merge	- Lage wei	- De Klaas
- Den Dirk	- Mollenhol	- De Krop
- Stierenwei	- Hoekweitje	- Achterstee

Meet, Morgen of Merge en Hond zijn oppervlaktematen.

Ter verduidelijking: 1 Hond = 600 Roe = 1 Merge (of Morgen) = 1 Bunder = 1 Hectare = 10.000m² en 1 gemet = 300 Roe.

Poldernamen

Rond 1900 bestond Rhoon uit lintbebouwing langs de dijken. Tot kort voor de WO II had Rhoon nog geen 2.000 inwoners. In de “dorpskern” stonden de RK, nu NH kerk (1430), het Kasteel van Rhoon (1433), het Huis te Pendrecht (1625), nu Wapen van Rhoon, de pastorie en Regthuys (18e eeuw), het gemeentehuis met politiepost en het verenigingsgebouw Irene. Rhoon had een openbare lagere school, later een Christelijke “School met den Bijbel” en een katholieke school naast de RK kerk.

Woningen, winkeltjes, bakkers, café’s, smederijen, hoefsmederijen wisselden elkaar af in de lintbebouwing. In de polders stonden hier en daar arbeidershuisjes aan de dijken (zonder gas, water of elektra) die vaak eigendom waren van de herenboeren.

Rhoon had een aantal buurtschappen:

Het Veer waar rondom de voormalige RK-schuilkerk (1683), de haven en Café Den Gouden Arend (1688) voornamelijk katholieken woonden. De haven en het Rhoonse Veer (naar Oud-Beijerland) zijn verdwenen. De schuilkerk werd in 1894 de huidige Sint Willibrordus-kerk Rhoon.

Het Sluisje bij De Tol met café en Rhoonse brug, de belangrijkste verbinding naar Rotterdam.

De Koedood, een buurtschap langs de dijk nabij de afgedamde Koedood.

De Nieuwe huizen, de eerste echte uitbreiding, gebouwd in de crisistijd door de Fa. J. Louter

Het Moleneind, lintbebouwing langs de Dorpsdijk nabij de molen 't Hert.

De Bokkenbuurt (gesloopt in 2013), ook een lintbebouwing langs de Kleidijk

De Lijnhoek de woningen aan het einde van de Molendijk vanaf de Laning tot aan de Steenen Kaa

De Driehoek (afb. 7) is ontstaan na de aanleg van de stoomtram en de Groene Kruisweg

Middelen van bestaan

- Akkerbouw, veeteelt, fruitteelt en vollegronds groenteteelt
- Zalmvisserij - Klein Profijt (tot 1920)
- Exploitatie eendenkooi (kooiker)
- Exploitatie Rhoonse en Carnisse Grienden (griendhout/griendwerker)
- Graanmolen (gesloopt) - graanhandel
- Binnenvaart: beur- zand- en grindschippers
- Vlasfabriek (afgebrand)

afb. 7 *Kaartje uit 1907 met tracé van de stoomtram waarop “De Nieuwe huizen” (1930) en de Groene Kruisweg (1934) nog met pen zijn ingetekend*

Beroepen en ambachten

Rhoon moest als zelfstandig dorp middenin de moeilijk bereikbare polders voor een belangrijk deel selfsupporting zijn.

In een adresboek uit 1924 komen naast de namen van notabelen, ambtenaren, schoolmeesters, caféhouders en midden standers de volgende beroepen veelvuldig voor: rietdekkers, grondwerkers, landarbeiders, polderwerkers, schippers, melkrijders, tolgaarders, portiers, molenaars, brievenbestellers en bootwerkers. Verder kende men natuurlijk de smid, de wagenmaker, de klompenmaker, de schoenmaker, de bakker, de zand- en grindhandelaar, en vee- en graanhandelaren. Maar er waren ook **andere boeren** die hun brood trachten te verdienen in Rhoon zoals de kolenboer, de groenteboer, de melkboer, de olieboer en de lorreboer.

Klederdracht, kanten kappen en oorijzers werden vooral door de ouderen gedragen tot ca. 1900.

In Rhoon stonden ook een graanmolen (Molen ‘t Hert) en een vlasfabriek (bij Het Sluisje). De welvarende boeren hadden het voor het zeggen. Er was zowel welvaart als armoede al was dat soms maar betrekkelijk getuige de volgende anekdote: Een meid uit het dorp die ging solliciteren bij een boer was het al gauw eens over haar loon maar stelde wel de voorwaarde dat zij niet elke dag zalm hoefde te eten.

Niet alleen veel boeren knechten, maar ook veel dorpsbewoners hadden een volkstuin en niet om er gezellig het weekend door te brengen. Aardappelen en groenten moesten er worden verbouwd om de mondjes thuis te vullen. Waar mogelijk hield men kippen en/of konijnen. Er werd vaak nog thuis geslacht. De vuilnisman die met paard en houten wagen het huisvuil ophaalde was al duurzaam bezig en scheidde alle eetbare afval van de rest voor de varkens. Sommige ondernemende arbeiders verhuurden zich in het hoogseizoen als boeren knecht. Om de winterperiode door te komen pachtten zij een stuk grond voor de aanplant van spruiten om die dan in de winter, als de boer toch weinig werk had, zelf in de vrieskou met stomende handen te plukken en daarna te verhandelen. Zo was er iemand rond 1950 die een stuk land had aan de Koedood en daar in de winter zijn spruiten plukte. Hij had zijn fiets zo om laten bouwen dat hij daar 7 kisten spruiten tegelijk op kon vervoeren om die over de slecht begaanbare grinddijken naar zijn afnemers te brengen.

Geleidelijke Transformatie van het landschap

Aanvankelijk werd er ingepolderd ten behoeve van de akkerbouw en ontstond er een open landschap waarin de schaal werd bepaald door de grootte van de polders, de akkers en de (bomen op) de dijken.

In de loop der eeuwen werden de polders door de organische bemesting steeds beter van structuur en dus gemakkelijker bewerkbaar. Hoe ouder de polders, hoe beter en rijker vaak de grond. Mede door de groei van Rotterdam werden de vollegrondsgroenteteelt en later ook de fruitteelt in de oudere polders steeds belangrijker.

In de ruimere polders van na 1580 bleef hoofdzakelijk akkerbouw. Was Rhoon aanvankelijk een dorp met rijke (heren-) boeren, later werd het meer een dorp met rijke fruit- en groentetelers.

Maar de tijd staat niet stil en alles heeft te maken met geld, met werk en werkgelegenheid, met vraag en aanbod van producten en diensten in een bewegende en groeiende afzet- en consumptiemarkt.

Niet verwonderlijk dat ook de groente- en fruitteelt weer plaats moesten maken voor de woningbouw. Het oude boeren gezegde: “Wie zijn grond verkoopt wordt altijd armer” wordt zo wel duidelijk.

Rhoon in de 20^e eeuw “Uit de klei getrokken”

De tijd heeft in Rhoon vanwege de gebrekkige ontsluiting lange tijd stil gestaan waardoor het pastorale karakter van het polderlandschap, de rust, openheid en ruimte behouden zijn gebleven.

De Zegenspolder, de Molen- en Portlandpolder zijn nog nooit herverkaveld en hebben daardoor een hoge cultuurhistorische- en landschappelijke waarde. Het zijn de laatste drie gave polders die samen met de polder Het Buijtenland van Rhoon en de Rhoonse- en Carnisse grienden een uniek gebied van bijna 1.000 Ha. vormen op het eiland IJsselmonde. Samen vormen zij een groene verbinding tussen de stad Rotterdam en de Oude Maas.

Rhoon werd tot 1900 alleen ontsloten via het water en de grinddijken. In de dorpskern was slechts een paar kilometer Dorpsdijk verhard met kinderkoppen. In 1948 kwam er riolering. Voordien loosde men via een beerput (septictank) op de sloot achter het huis. 's Winters moest je oppassen met schaatsen, want daar vormde zich bomijs en dat was bros.

De “export” van groente, fruit, landbouwproducten, vlas en vee ging dus met paard en wagen over de grinddijken via Het Sluisje en De Tol over de Rhoonse Brug via de Reedijk naar Rotterdam (later de veiling ZHE) of per schip via de Rhoonse haven (afgesloten in 1969). De Koedood was sinds 1373 een flinke barrière.

Door de afdamming van de Koedood (1580) kreeg Rhoon in het Zuid-Oosten een ontsluiting via de dijken richting Barendrecht en Heerjansdam. Het pontje aan het einde van de Veerweg (Napoleonroute) gaf ontsluiting voor voetgangers richting Goidschalksoord en Hoekse Waard. Het Veerhuys (1769) herinnert ons er nog aan. In het Noorden kon men over de Harsdijk of Groenendijk via Pernis en Heijplaat naar Rotterdam. Op een kaart uit 1773 (afb. 4) staat ook nog een oeververbinding over de Koedood in het verlengde van de Lageweg.

Met de komst van de mechanisatie in de landbouw, de aanleg van de Waalhaven en de petrochemische industrie vertrokken veel boeren knechten richting Rotterdam en havens. Daar was meer te verdienen. In de **crisistijd** moest menigeen naar Pernis lopen om aan het werk te blijven.

Begin 20^e eeuw (1903) kwam er met de stoomtram (RTM) een echte ontsluiting van Rhoon en haar achterland (Voorne en Putten). Door de aanleg van de stoomtram en Groene Kruisweg (1934) was Rotterdam ineens heel dichtbij gekomen.

Landbouwproducten, groenten en fruit enzovoorts konden nu dagelijks snel naar Rotterdam en/of de veiling ZHE aan de Reeweg worden gebracht.

Eerste snelle ontsluiting van Rhoon met stoomtram

Tussen 1907 en 1930 werd de **Waalhaven** gegraven en tussen 1920 en 1940 werd het **Vliegveld** Waalhaven ontwikkeld. Rhoon groeide mee met Rotterdam. Na de eerste uitbreiding van Rhoon in de crisistijd met “De Nieuwe Huizen”, werd na de WO II de ene na de andere uitbreiding gerealiseerd. Uiteindelijk werden alle polders van vóór 1580 opgeofferd aan nieuwbouw. Ook de **W.O II** liet haar sporen na in de polder. Er waren een tweetal flinke tankvallen gegraven in de polders langs de Rijsdijk en de Essendijk. En dat ging niet vrijwillig. (De Vergelding van Jan Brokken)

In de nacht van 1 februari **1953** is de Buitendijk op twee plaatsen doorgebroken en brak later ook de Schenkeldijk door. De Zegenpolder, Portlandpolder en Molenpolder kwamen volledig onder water te staan.

De Ramp in 1953, Essendijk

Vervolgens liep het water over de Essendijk de polder Het Buitenland van Rhoon in en werd Rotterdam-Zuid weer onbereikbaar omdat ook de Groene Kruisweg tussen de Rijsdijk en de Schulpweg/Charloisselagendijk onder water stond. Tijdens deze **watersnood** zijn er in Rhoon een vader met twee kinderen verdronken en in Poortugaal zes mensen.

De Rotterdammers ontdekten de rust en pastorale schoonheid van het nu goed bereikbare dorpje Rhoon. Havenbaronnen en industriëlen vestigden er zich vanaf de beginjaren '50. Maar ook de Rotterdamse haven ontdekte ruimte in Rhoon. Ruimte om havenslib op te slaan.

De Nieuwe polder en het poldertje Het Hooge Veld werden in de jaren '60 opgespoten met havenslib en later ingeplant met bosplantsoen. Weer later werd daarop de golfbaan aangelegd. Begin jaren zeventig wist de Vereniging “De Carnisse Grienden” de gelijknamige grienden te redden door het opspuiten met havenslib te verhinderen.

In 1974 kwam de gelijkvloerse Metro waardoor er helaas een barrière ontstond tussen het oude Rhoon (Noord) en de het centrum.

Met de bouw van de vinexlocatie Portland en het nog niet voltooide Plan Essendael is er hopelijk een definitief einde aan gekomen aan de diefstal van het erfgoed van Rhoon.

Molen 't Hert

Bijnamen

Op het Veer, rond de haven van Rhoon en de vroegere schuilkerk woonden veel grote katholieke gezinnen en families zoals Heezen, Geeve, Bresser, Beckers. In Rhoon woonden veel mensen met dezelfde achternaam. Het gebruik van bijnamen was daarom bijna onvermijdelijk, want bijvoorbeeld alleen al op de Tijsjesdijk woonden acht mannen met de naam Thijs Heezen:

Thijs de Jood	Thijs Goudgeel
Thijs de Kip	Thijs de Schraper
Thijs de Knikkebol	Thijs Zeik
Thijs de Picolo	Thijs van Corre

Bijnamen verwezen naar beroep, hobby, woonplaats, gewoonte of gedrag van personen en werden zo gebruikt als nadere aanduiding.

Ai Pap

Ai Honger

Ai de Kriel

Ai Zigzag

Jan de Asbak

Bas de Mollenvanger

Chris de Baalzak

Piet de Wagenmaker

Pietje de Paardenpoot

Wim Prik

Ai de Kar

Ai Soep

Ai den Bijbel

Koos de Klomp

Arie de Viskop

Boertje Prei

Kees Kachelhout

Teun de Sloep

Daan de Prop

Katekont

afb. 8. Kaart uit 1907 met tracé van de stoomtram en de nog niet gegraven Waalhaven

afb. 9. Kaart uit 1939 met de eerste nieuwbouwwijk de “Nieuwe Huizen”, de Waalhaven en gelijknamig vliegveld, de Groene Kruisweg en de Vondelingenweg

Met de komst van de Metro in 1974 werd Rhoon (onder protest) in tweeën gesplitst in Noord en Zuid. Met deze goede verbinding naar de stad nam helaas ook de criminaliteit toe. Wij konden de achterdeur niet meer open laten staan.

Anderzijds heeft Rhoon meegeprofiteerd van de industrialisatie, de wederopbouw en uitbreiding van Rotterdam. Mede door de ontwikkelingen van de Botlek en de Europoort en de daarbij behorende dienstverlening is Rhoon uitgegroeid tot een welvarend forensendorp.

Rotterdam kwam steeds dichterbij. Na de bouw van de Vinex-locatie Rhoon-Barendrecht vertrokken er veel boeren naar elders of gingen rentenieren.

In **1985** zijn de dorpen Rhoon en Poortugaal samengevoegd tot de gemeente **Albrandswaard** Samen met de nieuwe **vinexwijk Portland** telt Albrandswaard ca. 25.000 inwoners.

Huidige polders en producten:

Er zijn in Rhoon dus nog maar weinig boeren over in het kleinschalige polderlandschap. Mede door de werking van de markt is het aantal landbouw producten redelijk beperkt:

- diverse graansoorten, aardappelen, uien, suikerbieten en spruiten,

maar ook groene asperges en olifantsgras

De vollegronds-groenteteelt en fruitteelt produceren o.a.:

- andijvie, diverse koolsoorten, groene asperges, pompoenen, suikermals, appels, peren, ook oude appel- en perenrassen

Vollegronds groenteteelt

Door de groeiende vraag naar streekproducten produceert men op de Zorgboerderij De Buytenhof niet alleen appels en peren, maar ook veel klein fruit en groentegewassen zoals:

- aardbeien, bessen, kersen, pruimen, rabarber, tuinkruiden, rabarber, koolsoorten, paksoi etc.

Voor de vleesproductie fokt men er Mangalitza varkens, vleeskalveren en stiertjes. Alles wordt verkocht in de eigen boerderijwinkel.

Er zijn nog een paar andere boeren en tuinders met verkoop aan huis van aardappelen, groenten, fruit, pompoenen en seizoenproducten.

Een aantal boerderijen zijn ingespeeld op de vraag naar paardenstalling of zijn soms helemaal overgeschakeld. Er is nog één Melkveehouder met ca. 80 koeien die tot enkele jaren geleden nog zelf kaas maakte. Er is ook een Pony- en Alpacafokkerij.

Kleinschalige stadslandbouw

Rhoon is op het eiland IJsselmonde de **laatste groene long** voor Rotterdam en heeft al veel bedreigingen doorstaan: Steeds weer nieuwe bouwplannen in de polders waardoor beleggers grond opkochten in de polders.

Als gevolg van de nieuwe Vinex-locatie Portland staan de hoge flats bijna in de achtertuin van het oude jachthuis Reesteijn (15^e eeuw) en is de oude loop van de Koedood nagenoeg zonder voorafgaand geologisch onderzoek vergraven.

De A15 lijkt nu een “natuurlijke” grens te zijn geworden. Maar er zijn weer nieuwe bedreigingen voor onze polders: **Nieuwe Natuur en recreatie.**

Rhoon onder de rook van Rotterdam, leidingstraat

Eind jaren '90 werden er plannen gemaakt om de **Maasvlakte II** te realiseren om zo onze kwakkelende economie een nieuwe grote impuls te geven. Men realiseerde zich dat de aanleg van zo'n groot project alleen snel kan worden gerealiseerd met medewerking van de natuur- en milieuorganisaties, want anders zou het net zo lang kunnen duren als het doortrekken van de A4 naar de Beneluxtunnel. Mogelijke tegenwerking moest dus vooraf worden getackeld door de overheid en het havenbedrijf "Port of Rotterdam". Met dit zogenoemde "**Groene polderen**" van het Rijk, Port of Rotterdam met de gezamenlijke Natuur- en Milieuorganisaties eind jaren '90 is er een "package deal" gesloten waarvan de harde afspraken later zijn vastgelegd in de PKB, de **Planologische Kern Beslissing**.

Aanvankelijk ging het om compensatie van de verloren natuur in zee en dacht men dit in onze polders te realiseren door er een getijdengebied te maken en de dijken langs de Oude Maas door te steken. De golfbaan moest er zelfs aan worden opgeofferd. Deze plannen bleken helaas technisch en/of financieel niet haalbaar. Bovendien moest de compensatie voor de verdwenen natuur van Brussel in zee worden gevonden. Aldus geschiedde.

afb. 10. Een van de alternatieve plannen van de provincie, 2008

Geen compensatie van natuur? Dan maar **Verbetering van de leefbaarheid van de Rotterdammers** door de aanleg van een groot natuur- en recreatiegebied van 750 Ha. waarvan 600 Ha. in Rhoon. Kosten: € 146 miljoen, na 13 jaar indexering pakweg **€ 185 miljoen**

Sinds 2000 is de overheid bezig met de ontwikkeling van het Landschapspark **“Het Buitenland van Rhoon”** (afb. 10 en 11): Een openbaar toegankelijk hoogwaardig natuur- en recreatiegebied waarbij de vier polders uit de Gouden Eeuw plaats moeten maken voor veel moeras en bos. Onze overheid was in de veronderstelling dat de plannen voor de **“nieuwe natuur”** in Rhoon en omgeving met open armen ontvangen zouden worden. Maar de polderbewoners houden van hun cultuurlandschap en willen geen park en zeker geen moeras of bos.

Natte plannen van Natuurwinst

Inrichtingsvisie

afb. 11 Inrichtingsvisie van de Provincie

Boerenprotest en acties

Protest van de boeren en burgers, verenigd in het PPA (**Platform Polders Albrandswaard**), bleef natuurlijk niet uit. Men probeerde ons top-down een nat plan op te dringen terwijl de geboden grondprijzen niet marktconform waren. Ons culturele erfgoed, ons polderlandschap moest verdwijnen. Het werd een lange periode van protest en overleg.

Wij zijn in Rhoon niet tegen de Maasvlakte II, maar wel tegen een tekentafellandschap met moerassen en bos, een plan zonder enig draagvlak.

Het argument van de gemeente Albrandswaard om met de plannen van het Rijk in te stemmen was dat zij de polders zo graag groen wilden houden en kwam voort uit de angst voor de dreiging van woningbouw in de polders. “Liever moeras dan flats in onze polders”.

Hoe mooi het moeras wel niet wordt

Na een jaar van protest, overleg en inspraak kwam het PPA in **2002** met een alternatief plan, de **Variant 4**. In hetzelfde jaar werd in de Tweede Kamer de **Motie Klein Molekamp** aangenomen waarbij er “Ruimte zal blijven voor agrarische activiteiten”. Later bleek dit volgens uitspraken van de gedeputeerde niet meer te kunnen worden dan een “geitenboerderij”.

In **2005** werd er in de gemeenteraad unaniem een alternatief plan aangenomen: De **Albrandswaardse Variant**. Een plan zonder medewerking van de boeren.

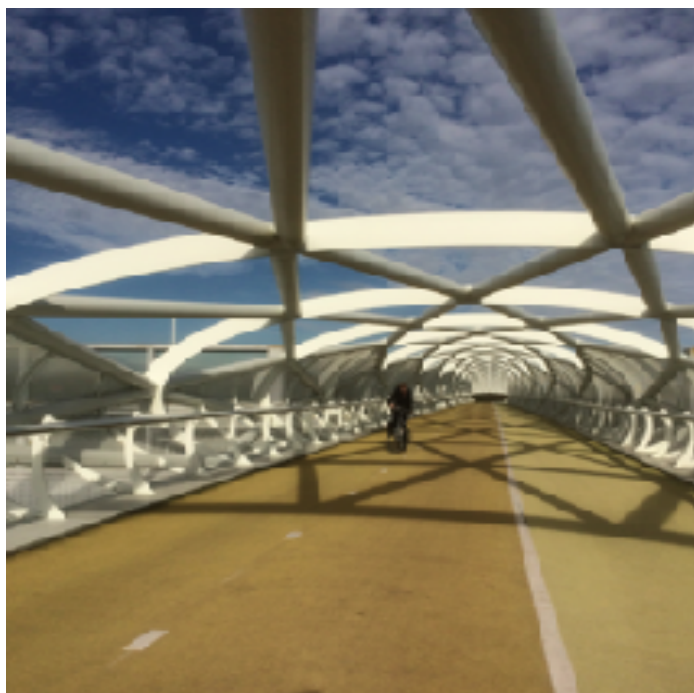
In **2006** kwamen de polderbewoners met een eigen plan: de **Boeren Variant**. Maar er was in de jaren negentig heel goed “groen gepolderd” waardoor de oorspronkelijke plannen nagenoeg onveranderd bleven. Ondertussen waren deze plannen wel achterhaald, deden geen recht aan de motie Klein Molekamp en boden ook geen ruimte voor nieuwe inzichten zoals bijvoorbeeld Stadslandbouw.

In **2012**, na 14 jaar van overleg tussen Provincie, Gemeente, ZHL, ANWB, Waterschap, boeren, LTO, PPA, na de vele bezoeken van gedeputeerden, Ministers, Tweede Kamerleden, de Commissaris van de Koningin, na tientallen dure onderzoeksrapporten en excursies, ja zelfs na de uitspraak van de **Raad van State** durft men nog steeds niet te starten met de uitvoering van de plannen. Er worden een tweetal bemiddelaars ingezet vanuit de provincie, maar ook daar komt men niet veel verder mee. Er is gewoon gebrek aan draagvlak.

Resultaat van het burgerprotest

Ondertussen wordt in juni 2014 de prestigieuze **Groene verbinding** geopend, een wandel- en fietsverbinding over de A 15 tussen Rotterdam-Zuid (Pendrecht, Zuidwijk) en de polders van Rhoon. Kosten ca. € 28 miljoen terwijl er 400 en 800 meter verderop ook fiets- en wandel onderdoorgangen zijn voor de toekomstige recreanten.

Afb. 12. De Groene verbinding naar Pendrecht

Twee boeren dochters zijn een actie begonnen om **40.000 handtekeningen** te verzamelen om daarmee de plannen middels een burgerinitiatief weer op de agenda van de Tweede Kamer te krijgen met de bedoeling om ze definitief van tafel te krijgen.

In **2014** komen de boeren zelf met het alternatieve plan **Levend Buitenland**. (afb. 13). Een plan dat past binnen de grenzen van de PKB: duurzaam, met ruimte voor boeren, ruimte voor recreatie en natuur, met verbetering van de biodiversiteit, met nieuwe wandel- en fietspaden en natte natuur (plas-dras).

Afb. 13. Initiatief Boeren “Levend Buitenland” januari 2014

In **februari 2014** wordt Professor Dr. Cees Veerman door de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland gevraagd om een verkennend onderzoek te doen naar de mogelijkheden om het draagvlak voor de *bestaande* plannen te vergroten en zijn bevindingen te rapporteren over mogelijke alternatieven voor de inrichting van het gebied waarbij wordt gelet op de in het gebied levende opvattingen, wensen, plannen en voorwaarden en gelet op de planologische kaders welke zijn verwoord in de Planologische Kern Beslissing (PKB).

In dit rapport van Prof. Dr. Veerman “**Behoud de polders van het Buijtenland van Rhoon**” komt hij tot de conclusie dat de aanpak van de realisatie van de plannen teveel top-down en te zeer blauwdruk gestuurd is geweest waardoor er geen draagvlak is voor de plannen.

De belangrijkste punten van aanbeveling uit het rapport zijn:

- Het vertrouwen moet in de volle breedte hersteld worden.
- Hij stelt daartoe voor om een Coöperatie op te richten die zelfstandig bevoegd is, waarin bewoners, ondernemers en overheden in en rondom het gebied actief participeren. Deze coöperatie wordt belast met het maken van een visie en een daarop gebaseerd programma van uitvoering waarbij de provincie op afstand blijft.
- Het erkennen van de status van het gebied als gevolg van de besluiten van de PKB PMR
- Duidelijkheid te creëren voor de toekomst
- Er moet een herijking plaats vinden in de verhoudingen tussen (nieuwe) natuur, cultuurlandschap en agrarisch sector

En:

- Niet alle gronden behoeven verworven te worden
- Het moeras verdwijnt uit de plannen !
- Binnen zes jaar zullen de ondernemers een keuze gemaakt moeten hebben of zij mee gaan in de nieuw te ontwikkelen plannen
- Het plan beperkt zich niet alleen tot de 600 Ha. van de PKB en moet ruimte bieden voor **vitale landbouw op duurzame economische basis** in harmonie met natuur en recreatie

Het Veerman-rapport is kritisch-positief ontvangen bij de boeren en gebiedsbewoners.

Kritisch vanwege het vasthouden aan de te gedetailleerde eisen van de PKB die zouden moeten leiden tot 100% biologische landbouw die ondergeschikt is aan de natuur en recreatie.

Positief vanwege de insteek waarbij de boeren als volwaardige meebeslissers aan tafel gaan zitten om zo te komen tot een gedragen invulling van het plan, een plan met perspectief en ruimte voor voortschrijdend inzicht.

In **2015** wordt het burgerinitiatief formeel niet ontvankelijk verklaard en besluit de minister definitief voor het ontwikkelen van een hoogwaardig (akker)natuur en recreatiegebied.

Het moeras is dan definitief van de baan. Eindelijk meer duidelijkheid.

Er worden Kwartiermakers aangesteld ter voorbereiding van een op te richten Gebiedscoöperatie waarin de boeren en overige belanghebbenden zitting krijgen.

In september **2016** geeft de Provinciale Staten de opdracht aan Gedeputeerde Staten om het advies van de kwartiermakers te volgen onder de volgende voorwaarden:

- Iedereen die een fysieke bijdrage wil leveren aan het realiseren van de doelen moet zich kunnen aansluiten bij de gebiedscoöperatie.
- De gemeente mag niet terug bestemmen naar agrarische doeleinden en pas wijzigen doorvoeren nadat de beoogde PKB-doelen duidelijk- en verankerd zijn.
- De natuur- en recreatiedoelen moeten voldoende uitgewerkt en geborgd worden in maatregelen in samenwerking met natuur- en recreatiepartijen.

Het lijkt er nu op dat met dit besluit de polders van Rhoon definitief worden getransformeerd tot een openbaar toegankelijk (akker)natuur- en recreatiegebied.

In 2018 wordt de Gebiedscoöperatie opgericht waarin zijn vertegenwoordigd:

1. De natuurorganisaties
2. De landbouw
3. De recreatie
4. De burgers

De Coöperatie heeft als doel de duurzame ontwikkeling en het beheer van het gebied Buijtenland van Rhoon en het bereiken van natuurdoelstellingen zoals vastgelegd in het besluit van de provinciale staten van de provincie Zuid-Holland van 14 september 2016 en vertaald in een in 2018 vastgesteld **Streefbeeld**

waarin wordt gezocht naar een balans tussen:

- Landschap en cultuurhistorie
- Natuur
- Recreatie
- Landbouw

Monitoring van de doelstellingen vindt met regelmaat plaats. Zonodig worden de doelstellingen bijgesteld. [Download het streefbeeld als PDF \(5mb\)](#)

Zo is er na ruim 20 jaar een voor alle partijen acceptabel compromis gevonden voor het behoud van ons culturele erfgoed.

Thedie Binder

Rhoon, november 2016
(Bijgewerkt in 2018)

Geraadpleegde literatuur:

- Rhoonse boerderijen en hun bewoners van Arie Beukelman.
- Gegevens en Oude kaarten uit het Onderzoeksrapport RAAP 2002

Voor meer informatie over de polders van Rhoon: www.polderdag-rhoon.nl en <https://www.buitenland-van-rhoon.nl>

Voor vragen, opmerkingen en aanvullingen: thedie@box.nl

Portlandpolder (foto Bas Binder)

Essendijk, Boerderij Doelwijk (1698) tijdens de sloop in 2009

Sloop Doelwijk

Sloop Doelwijk

2010 Essendijk gezien vanaf de Rijsdijk: de boerderij Doelwijk is na 300 jaar verdwenen

Zegenspolder langs de Essendijk

Vruchtbare zeeklei

Zegenpolder / Essendijk

Het Erfgoed van Rhoon

Thedie Binder
2016

Bijgewerkt in 2018